

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת תצוה, תשע"א
מספר 902מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

קטורת הסמים*

חשיבות הקטורת

הסיפה של פרשתנו עוסקת בקטורת הסמים (ל: ז-ח):

והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבקר בבקר ביהיטיבו את הנרת יקטירנה. ובהעלת אהרן את הנרת בין הערבים יקטירנה קטרת תמיד לפני ה' לדרתיכם.

ביטוי לחשיבות הקטורת הוא שהכוהן הגדול הקטירה אחת לשנה, ביום הכיפורים, בקודש הקודשים. הקטורת נזכרת בתנ"ך גם בהקשרים שמחוץ לעבודת יום הכיפורים במשכן, כגון בסיפור מות שני בני אהרון (ויק' י: א):

ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא איש מתתתו ויתנו בהן אש וישימו עליה קטרת ויקרבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אתם.

אחד ההסברים למותם של שני בני אהרון מובא בויקרא רבה (מרגליות), פרשה כ:

"וְאֶל-מֹשֶׁה אָמַר צֵלֶה אֶל-ה' אֶתָּה וְאַהֲרֹן נָדָב וְאֶבְיָהוּא" (שמ' כד: א), מלמד שהיו משה ואהרן מהלכין תחילה ונדב ואביהוא מהלכין אחריהן וכל ישראל מהלכין אחריהן ואומרין: "עוד שני זקנים הללו מתים ואני ואתה נוהגין בשררה על הציבור" ... ועוד מן הדא: "וְאֶל-אַצִּילִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יְדוֹ" (שמ' כד: יא), אמ' ר' פינחס מיכן היו ראויין להשתלחת יד, דאמ' ר' הושעיא וכי קילורית עלת עמהן מסיני דכ' "וַיִּחְזוּ אֶת-הָאֵלֹהִים" (שם), אלא מלמד שזנו עיניהם מן השכינה כאדם שהוא מביט בחבירו מתוך מאכל ומתוך משקה.

אם כן, מותם בא על שנהגו ביהירות הן כלפי השכינה, כאשר לא הסתירו פניהם ממראה השכינה והמשיכו לזון בה את עיניהם מתוך מאכל ומשקה, הן כלפי משה ואהרון כאשר ציפו למותם כדי לתפוס את מקומם בהנהגת העם.

במעשה קורח ועדתו (במ' טז) שמשה קטורת הסמים לתהליך "המבחן" בין משה ואהרון ובין עדת קורח, כפי שנצטוו (שם טז: יז): "ויקחו איש מחתתו ונתתם עליהם קטרת והקרבתם לפני ה' איש מחתתו תמשים ומאתים מחתת נאפה ונאפה אהרן איש מחתתו". גבהות הלב היא שהניעה את קורח ועדתו למרידה במשה ואהרון, כפי שפירש רש"ר הירש על אתר: "הרי כאן רמז לקשי העורף וליהירות שבמעשה". והקטורת, שהקטרתה על ידי העדה החטאה הביאה עליה את עונשה הכבד, היא ששמשה גם להסרת חרון אף ה' (במ' יז: יא-יב):

ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ותן עליה אש מעל המזבח ושים קטרת והולך מהרה אל העדה וכפר עליהם פי יצא הקצף מלפני ה' החל הנגף. ויקח אהרן פאשר דבר משה ויניח אל תוך הקהל והנה החל הנגף בעם ויתן את הקטרת ויכפר על העם.

אף על עוזיהו המלך נאמר (דהי"ב כו: טז): "ויכחוקתו גבה לבו עד להשחית וימעל בה' א' - להיו ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטרת". עוזיהו, המלך הצדיק, סבור היה כדברי רש"י: "שנאה למלך לשרת למלך הכבוד", אף הוא טעה בחטאם של בני אהרון וסבר שעבודת הקודש מותרת בספונטניות לפי שיקול דעתו של

* לע"נ בננו, ארי אברהם ז"ל, שהשבע היה יום אזכרתו.

האדם ואינה כפופה בהכרח לצו התורה. כפי שהפסוק מעיד על המניע למעשה עוזיהו, גבהות-לב היא שהביאה אותו לידי מעילה בה' כמו בחטא קורח ועדתו.

לענייננו חשוב לציין שממכלול עבודות בית המקדש בחר עוזיהו לבטא את רגשותיו האמוניים דווקא בהקטרת הקטורת על מזבח הזהב. בחירתו מעידה על חשיבות הקטורת בעיניו.

דרך הכנת הקטורת

אף שסממני הקטורת מפורטים בהמשך הפרק (ל:לד) – "וַיֵּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח לְךָ סָמִים נְטָף וְשִׁחֲלֹת וְחִלְבֵּנָה סָמִים וּלְבֹנָה זָפָה בְּדָבָר יִהְיֶה", הרי דרך הכנתה בתקופת הבית השני הייתה אפופת סוד שנשמר בקרב משפחת בית אבטינס, כפי שמעידה המשנה (יומא ג, יא):

ואלו לגנאי: של בית גרמו לא רצו ללמד על מעשה לחם הפנים, של בית אבטינס לא רצו ללמד על מעשה מעשה הקטורת, הוגרס בן לוי היה יודע פרק בשיר ולא רצה ללמד, בן קמצר לא רצה ללמד על מעשה הכתב. על הראשונים נאמר (מש' י): "זָכַר צְדִיק לְבִרְכָּהּ", ועל אלו נאמר (מש' י): "וְיִשֶׁם רְשָׁעִים יִרְקַב". והגמרא מפרטת (יומא, לח ע"א):¹

של בית אבטינס לא רצו ללמד על מעשה הקטורת. תנו רבנן: בית אבטינס היו בקיין במעשה הקטורת ולא רצו ללמד. שלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעין לפטם כמותם ולא היו יודעין להעלות עשן כמותן. של הללו מתמר ועולה כמקל, של הללו מפציע לכאן ולכאן. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: כל מה שברא הקדוש ברוך הוא לכבודו בראו, שנאמר (מש' טז): "כָּל פֶּעַל ה' לְמַעַנְהוּ", וחזרו בית אבטינס למקומן. שלחו להם חכמים ולא באו, כפלו להם שכון ובאו. בכל יום היו נוטלין שנים עשר מנה, והיום עשרים וארבעה. רבי יהודה אומר: בכל יום עשרים וארבעה והיום ארבעים ושמונה. אמרו להם חכמים: מה ראיתם שלא ללמד? אמרו: יודעין היו של בית אבא שבית זה עתיד ליחרב, אמרו: שמא ילמוד אדם שאינו מהוגן, וילך ויעבוד עבודה זרה בכך. ועל דבר זה מזכירין אותן לשבח. מעולם לא יצאת כלה מבושמת מבתיהן, וכשנושאת אשה ממקום אחר מתנין עמה שלא תתבסם, שלא יאמרו ממעשה הקטורת מתבסמין, לקיים מה שנאמר "וְהִייתֶם נְקִיִּים מִה' וּמִיִּשְׂרָאֵל".

ייתכן שניתן להבין את הסיפור על רקע הופעתן של אגודות מקצועיות ביהודה בתקופת בית שני, מהעידן ההלניסטי ואילך, בייחוד בימי השלטון הרומאי. אנו מכירים במקורות אגודות רבות, כגון אגודת הספנים, אגודת הדייגים, הצבעים, צמרים ונחתומין. חברי האגודה היו קשורים בעבודות משפחתיות ושמרו את סודות הייצור שעברו אצלם מדור לדור. עדות לכך נמצאה בכתובת בבית-הכנסת בעין גדי, ושיאה בפסקה – "מן דגלי רזה דקרתה לעממא" – היינו אמירה האוסרת במפורש, בשבועה מקודשת, להסגיר לזרים את סודות הייצור וההפקה של בושם האפרסמון ושמי הצרי שלו.²

אולם כאן מדובר במשפחה שהייתה קשורה בעבודת בית המקדש, כלומר לא בקשרים עסקיים אלא במחויבות לקיומו של הפולחן הדתי. לכן ההתמקחות עם חכמים על המחיר מתמיהה. בהמשך הגמרא ביומא (לח, ע"א) מובא הסיפור שלהלן:³

תניא, אמר רבי ישמעאל: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ומצאתי אחד מבני בניהם, אמרתי לו: אבותיך בקשו להרבות כבודן, ורצו למעט כבוד המקום – עכשיו כבוד מקום במקומו, ומיעט כבודם. אמר רבי עקיבא: (פעם אחת) סח לי רבי ישמעאל בן לוגא: פעם אחת יצאתי אני ואחד מבני בניהם לשדה ללקט עשבים, וראיתי ששחק ובכה (מסורת הש"ס: שבכה ושחק). אמרתי לו: מפני מה בכית? אמר לי: כבוד אבותי נזכרתי. ומפני מה שחקת? אמר לי: שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזירה לנו. ומפני מה נזכרת? אמר לי: מעלה עשן כנגדי. (=עשב שגורם לעשן הקטורת להתמר בזקיפות ולא להתפזר) הראהו לי! אמר לי: שבועה היא בידינו שאין מראין אותו לכל אדם. אמר רבי יוחנן בן נורי: פעם אחת מצאתי זקן אחד ומגילת סממנין בידו, אמרתי לו: מאין אתה? אמר לי: מבית אבטינס אני. ומה בידך? אמר לי:

¹ הסיפור מובא גם בירושלמי שקלים ה, ב (מט ע"א); יומא ג, ט (מא ע"א); תוספתא יומא (כפורים) (ליברמן) פרק ב הלכה ו; שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ג. ז' ספראי (משנת א"ל, יומא, הוצאת מכללת ליפשיץ, ירושלים, תש"ע, עמ' 139) עומד על היחס בין המקורות: "המשנה משקפת את המתח בין הנהגת המקדש לבין הציבור הפשוט וחכמיו, והתוספתא את הנוסטלגיה למקדש החרב. הירושלמי עירב שני מרכיבים אלו לכלל דיון דיאלקטי. בתלמוד הבבלי הנימה הדיאלקטית-נוסטלגית מתונה יותר, אך גם הוא חוזר, כמובן, על דברי התוספתא".

² התלמוד הירושלמי, עבודה זרה, פרק ב' (מ ע"ג) מזכיר משמו של רבי יוסי שלושים אומנויות שאין למסרן וללמדן לזרים, ואלה ששמרו על אומנות הזכוכית התמידו בעבודתם ולא נפגעו, ואילו אלה שהדליפו סודות מקצועיים סופם ש"איתעקרון" – דהיינו שהאומנות נעקרה מהם. ועיינו מאיר בר-אילן, "עולמם הסודי של אנשי קומראן וחכמים", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, גליון יא 1997.

³ ניתוח ספרותי של הסיפור מובא בספרו של מו"ר, י' פרנקל, סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה, ת"א, 2001, עמ'

מגילת סממנין. הראהו לי! אמר לי: כל זמן שבית אבא היו קיימין לא היו מוסרין אותו לכל אדם, ועכשיו הרי הוא לך והזהר בה. וכשבאתי וסחתי דברי לפני רבי עקיבא אמר לי: מעתה אסור לספר בגנות של אלו. מכאן אמר בן עזאי: בשמך יקראוך, ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך". אין אדם נוגע במוכן לחבירו, אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא.

לפי המענה שנתן ר' ישמעאל ברישא ניתן להבין שהוא ראה בהתנהגות בית אבטינס טעם לפגם, כפי שמפרש המהרש"א ב"חידושי אגדות" על אתר:

היינו שבקשו שכר יותר מהראוי כדי להרבות כבודן ובזה רצו למעט כבוד המקום, דהיינו שמעטו על ידי שכון הרב את שקלי תרומת הלשכה ועכשיו שנחרב הבית כבוד המקום במקומו... אבל כבודם מיעט.

אולם לפי הסיפא של הסיפור שינו חכמים את דעתם כלפי התנהגות בית אבטינס, כהמשך כדברי המהרש"א: מעתה לא נאמר כן אלא "בשמך יקראוך" – גם לעתיד, "במקומך יושיבוך" – כמו שאמרו "עתיד הקב"ה להחזירה לנו", "ומשלך יתנו לך" – דהיינו כל מה שהיו נותנים להם מתרומת הלשכה משלהם הוא ולא מיעטו בזה כבוד המקום, ואין אדם נוגע במה שמוכן לו – דהיינו אותן האומנין שהביאו לא היה בידם ליגע במה שמוכן להם.

כלומר בן עזאי אינו מוצא פסול בדרישה לשכר הגבוה שדרשו בית אבטינס. בידם הייתה הזכות לדרוש שכר גבוה עבור המידע שהיה ברשותם, גם אם מדובר בעבודת בית המקדש, שהרי לכך מיועד היה הכסף מתרומת הלשכה – לשלם לאומנים עבור עבודתם.

סוף דבר

רב הנסתר על הגלוי בכל הנודע לקטורת. התנ"ך מלמדנו שבכל המקרים שהקטירוה שלא בעבודת הקודש נבע המעשה מרגש של התנשאות וגאווה, אך התורה מלמדת אותנו גם שהקטורת שימשה לכפרה על אותו חטא. כפי שפירש רש"י (יז, יג) על-פי חז"ל (במד"ר יח, ח; מכילתא בשלח ויסע, פרשה ו; ברכות לג ע"א): דבר אחר למה בקטרת? לפי שהיו ישראל מליזין ומרננים אחר הקטרת לומר: סם המות הוא, על ידו מתו נדב ואביהוא, על ידו נשרפו חמשים ומאתים איש, אמר הקב"ה: תראו שעוצר מגפה הוא, והחטא הוא הממית.

סממניה היו ידועים,⁴ ואולי גם דרך הכנתה. אך סממן אחד, הנוגע לעשן הקטורת, היה ידוע לבית אבטינס בלבד, והם שמרוהו כסוד מקצועי. נסיים במילים מ'שיר הכבוד': "וּבְכַבְרְךָ תִּנְעָנַע לִי רֵאשׁ/ וְאוֹתָהּ קַח לְךָ כְּשָׂמִים רֵאשׁ".

ד"ר יאיר ברקאי
ירושלים

⁴ בבלי, כריתות ו ע"א. במשך השנים יוחסו לקטורת תכונות נוספות על הנאמר בתנ"ך כגון: גרימת עושר, מילוי משאלות-לב וכיו"ב, ואין כאן המקום לפרטן.